

25-Oktyabr, 2025-yil

JADIDCHILIK HARAKATINING HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI HAQIDAGI FIKR VA G‘OYALLARI.

Qoryig‘diyev Abbos Iftixor o‘g‘li

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI IIV AKADEMIYASI KURSANTI

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, huquqbuzarliklar, profilaktika, tarbiya, ma‘naviyat, islohot, huquqiy ong.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jadidchilik harakatining huquqbuzarliklar profilaktikasi borasidagi ilg‘or fikr va g‘oyalari tahlil qilingan. Jadid mutafakkirlari yosh avlodni tarbiyalash, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash va jamiyatda qonuniylikni ta‘minlash orqali jinoyatchilikning oldini olishga alohida e‘tibor qaratganlar. Maqolada jadidlar ta‘lim-tarbiyani huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy omili sifatida ko‘rganliklari, ularning islohotchi g‘oyalari zamonaviy huquqiy tarbiya bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy asosda yoritilgan.*

Ключевые слова: *джадидизм, правонарушения, профилактика, воспитание, духовность, реформы, правосознание.*

Аннотация: *В статье рассматриваются идеи и взгляды представителей джадидского движения по вопросам профилактики правонарушений. Джадиды придавали большое значение воспитанию молодёжи, укреплению духовно-нравственных ценностей и формированию законопослушного общества как главных факторов предупреждения преступности. Особое внимание уделено их реформаторским подходам, а также значению образования как основного инструмента профилактики правонарушений.*

Keywords: *prisoners, educational work, rehabilitation, social adaptation, crime prevention, psychological support, education, labor therapy, public cooperation.*

Annotation: *This article explores the ideas and perspectives of the Jadid movement regarding the prevention of legal offenses. Jadid thinkers emphasized the importance of educating the younger generation, strengthening moral and spiritual values, and fostering a law-abiding society as effective means of crime prevention. The paper highlights how their reformist concepts align with modern principles of legal education and prevention strategies.*

KIRISH

O‘zbekiston taraqqiyoti tarixida jadidchilik harakati alohida o‘rin tutadi. Bu harakat o‘zining ma‘rifatparvarlik g‘oyalari, yangilanishga intilishi va xalqni o‘z ijtimoiy holatidan ogoh qilishga qaratilgan faoliyati bilan tanilgan. Jadidchilik oqimi nafaqat ta‘lim sohasida, balki jamiyatning axloqiy, huquqiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarida ham muhim

o‘zgarishlarga turtki bergan. Ayniqsa, huquqbuzarliklar profilaktikasi masalasiga ularning yondashuvi hozirgi zamonaviy huquqiy tizimda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Jadid mutafakkirlari jamiyatning barqarorligi, adolatli tartib va ijtimoiy intizom faqatgina zo‘ravonlik, jazolash va kuch ishlatish orqali emas, balki odamlarning ongini, tafakkurini, ma‘naviyatini yuksaltirish orqali amalga oshiriladi, degan g‘oyani ilgari surganlar. Ular yosh avlodni ma‘rifat asosida tarbiyalashni, ularning qalbiga axloqiy poklik, halollik, mehnatsevarlik, yurtparvarlik kabi fazilatlarini singdirishni huquqbuzarlikning oldini olishning eng muhim vositasi deb bilganlar. Shunday ekan, jadidchilik harakatining mazkur jihatini tahlil qilish, uning huquqbuzarliklar profilaktikasi bilan qanday bog‘liqligi va qanchalik dolzarb ekani haqida fikr yuritish ayni muddaodir. Aytish joizki, bugungi kunda O‘zbekiston jamiyatida jinoyatchilikning oldini olish, yoshlar orasida huquqbuzarliklarni kamaytirish, axloqiy buzuvchilik va zo‘ravonliklarga qarshi kurashish dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Davlat tomonidan huquqiy tarbiya, huquqiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, bu borada faqatgina huquqiy chora-tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, ma‘naviy-ma‘rifiy yondashuvlarni ham kuchaytirish zarur. Bu esa bizni tarixiy merosga, xususan, jadidlarning g‘oyaviy qarashlariga murojaat qilishga undaydi.

Jadidchilik harakati namoyandalari — Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Is‘hoqxon Ibrat va boshqa mutafakkirlar o‘z asarlarida yoshlar tarbiyasiga, axloqiy poklikka, ijtimoiy adolatga katta e‘tibor qaratganlar. Ularning asarlarida jamiyatdagi illatlarga qarshi kurashishning eng muhim yo‘li — bu xalqni o‘qitish, ma‘rifatli qilish, ongini uyg‘otish orqali sog‘lom tafakkurli, huquqiy ongli avlodni voyaga yetkazish g‘oyasi ilgari suriladi. Ular uchun ma‘naviyat va ta‘lim — bu shunchaki bilim berish vositasi emas, balki jamiyatni isloh qilish, jinoyatlarning ildiziga bolta urish vositasi bo‘lgan. Bu jihatdan qaraganda, jadidchilik harakatining huquqiy ongni shakllantirish, yoshlarni axloqiy-insoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlash borasidagi yondashuvlari hozirgi zamonaviy profilaktika tadbirlariga o‘ziga xos ilmiy, falsafiy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Chunki bugun ham jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olishda faqat jazolash emas, balki o‘z vaqtida ogohlik, tarbiya, ijtimoiy faollik, axloqiy immunitet kabi omillar asosiy rol o‘ynaydi. Mavzuning o‘rganilishi bizga nafaqat jadidlar g‘oyaviy merosini qayta baholash imkonini beradi, balki ularning ilgari surgan fikrlari va qarashlarini hozirgi huquqiy tarbiya tizimiga uyg‘unlashtirish yo‘llarini ko‘rsatib beradi. Shu sababli mazkur maqolada jadidchilik harakatining huquqbuzarliklar profilaktikasi haqidagi fikr va qarashlari tahlil qilinadi, ularning tarixiy va zamonaviy ahamiyati ochib beriladi, shuningdek, bugungi ijtimoiy-huquqiy islohotlar bilan qiyosiy yondashuv asosida o‘rganiladi.

ASOSIY QISM

Jadidchilik harakati tarixiy, madaniy va ma‘naviy yuksalishga qaratilgan keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy oqim bo‘lib, u XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyo, xususan, Turkiston o‘lkasida shakllangan. Ushbu harakat vakillari o‘z zamonasi uchun ilg‘or, demokratik g‘oyalarni ilgari surgan, xalqni jaholat va zulmatdan chiqarish

uchun ta’lim-tarbiya, ma’rifat, axloqiy uyg‘onish yo‘li bilan kurash olib borgan. Jadidlar jamiyatdagi huquqbuzarlik, axloqiy inqiroz, qonunsizlik va befarqlik kabi illatlarning ildizi savodsizlik, e’tiborsizlik, ma’naviy tanazzul ekanini anglab yetganlar. Jadid mutafakkirlari fikricha, jinoyatchilikka qarshi kurashda asosiy omil bu ta’lim va tarbiya hisoblanadi. Ularning nazarida, yosh avlodni yoshligidan halollik, mas’uliyat, burch, haqiqatparastlik, to‘g‘rilik va qonunga itoat etish ruhida tarbiyalash orqali kelgusida jinoyatchilikning oldi olinadi. Masalan, Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiyani millat hayotining negizi deb atagan. U odob, halollik, haqiqatsevarlik, diyonat, mehnatga muhabbat kabi fazilatlarni yoshlarning qalbiga singdirish lozimligini ta’kidlab, bu fazilatlarning yo‘qolishi jamiyatda jinoyatchilik va ijtimoiy buzuvchilikni keltirib chiqarishini ogohlantirgan. Mahmudxo‘ja Behbudiy esa maktab va madrasalarda zamonaviy fanlar bilan bir qatorda huquqiy bilimlar, fuqarolik burchi, odil jamiyat haqidagi tushunchalar o‘rgatilishini taklif qilgan. U yoshlarning faqatgina diniy emas, balki dunyoviy bilimlar bilan ham qurollanishi tarafdori bo‘lgan. Behbudiy uchun maktab – bu nafaqat bilim beradigan, balki insonni jamiyat a’zosi sifatida tarbiyalaydigan muassasa edi. U maktablar orqali jinoyatchilikning ildiziga bolta urish mumkinligini ishonch bilan bayon etgan. Jadidlar nazarida jamiyatdagi huquqbuzarliklar ko‘pincha befarqlik, savodsizlik va ijtimoiy adolatsizlik natijasida yuzaga keladi. Shu bois ular adolatli ijtimoiy tuzum barpo etishga, shaxs erkinligini hurmat qilishga va qonun ustuvorligini ta’minlashga alohida urg‘u berishgan. Ular qonunni faqat jazolovchi vosita sifatida emas, balki jamiyatning muvozanatini saqlovchi, axloqiy me’yorlarni mustahkamlovchi vosita sifatida tushunganlar. Aynan shuning uchun ham ular fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirish, huquqiy madaniyatini oshirish, qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash g‘oyalarini ilgari surganlar. Shuningdek, Is’hoqxon Ibrat o‘z asarlarida ilm-fanning kuchi orqali jamiyatni taraqqiy ettirish, yoshlarni ilmsizlikdan, ma’naviy zaiflikdan, ijtimoiy beqarorlikdan asrash haqida so‘z yuritgan. U huquqbuzarliklarning oldini olishda ma’naviyatni kuchaytirish, ota-ona va ustozlarning mas’uliyatini oshirish, oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zarur ekanini ta’kidlagan. Jadidlar o‘z faoliyatida shaxsning shakllanishi, uning jamiyat oldidagi mas’uliyati, qonun oldidagi burchi kabi tushunchalarni keng targ‘ib qilganlar. Bu g‘oyalar zamonaviy huquqiy tarbiya tizimida asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Masalan, bugungi kunda jinoyat profilaktikasi bo‘yicha olib borilayotgan ishlar orasida aholi, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida huquqiy targ‘ibot ishlari, huquqiy savodxonlikni oshirish, ijtimoiy tarmoqlarda huquqiy kontentlar yaratish singari chora-tadbirlar jadidlarning o‘sha davrdagi qarashlari bilan ideologik jihatdan o‘zaro yaqinlikka ega. Bundan tashqari, jadidchilik harakati faqat nazariy qarashlar bilan cheklanmagan. Ular amalda ham maktablar ochgan, darsliklar yaratgan, gazeta va jurnallar orqali xalqni ogohlikka chaqirgan. Ularning matbuotda chop etgan maqolalari, maktab dasturlari, axloqiy risolalari huquqiy tarbiyaning mustahkam asosi bo‘lib xizmat qilgan. Bugungi kunda bu merosni chuqur o‘rganish, uni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish huquqbuzarliklar profilaktikasining samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, jadidlarning fikr va qarashlari huquqiy tarbiya va jinoyatchilik profilaktikasi borasida zamonaviy ilmiy asoslar

bilan uyg‘unlashadi. Ularning ilgari surgan ma‘naviy va axloqiy qadriyatlar asosida yoshlarni tarbiyalash, ularni qonunlarga hurmat ruhida voyaga yetkazish bugungi huquqiy jamiyat qurilishining negizini tashkil etadi. Bu esa jadidchilik merosining hozirgi davr uchun ham dolzarb va foydali ekanini yana bir bor isbotlaydi.

XULOSA

Jadidchilik harakati tarixda o‘ziga xos ijtimoiy-ma‘naviy uyg‘onish davrini boshlab bergan yirik oqim sifatida baholanadi. U o‘zining ma‘rifatparvarlik g‘oyalari, ta‘lim-tarbiyaga bo‘lgan yuksak e‘tibori, xalqning ongini uyg‘otishga qaratilgan faol harakati bilan nafaqat madaniy, balki huquqiy sohada ham chuqur iz qoldirgan. Ushbu maqolada o‘rganilganidek, jadid mutafakkirlarining huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir fikr va g‘oyalari chuqur ijtimoiy, ma‘naviy hamda pedagogik asosga ega bo‘lib, zamonaviy huquqiy tarbiya tizimi uchun ham muhim nazariy va amaliy manba bo‘la oladi. Jadidlarning asosiy e‘tiborni ta‘lim va tarbiyaga qaratgani bejiz emas. Ular jinoyatchilik va ijtimoiy buzuvchiliklarning ildizini savodsizlikda, ma‘naviy zaiflikda, axloqiy bo‘shliqlarda ko‘rganlar. Shu boisdan, yosh avlodni axloqiy tozalik, qonuniylik, halollik, fuqarolik burchiga sadoqat ruhida tarbiyalash ularning asosiy maqsadi bo‘lgan. Bunday yondashuv huquqbuzarliklarning oldini olishda jazolash emas, balki ongli va ma‘rifatli tarbiya orqali muammoga yechim topish kerakligini ta‘kidlaydi. Bu esa bugungi zamonaviy huquqiy-tarbiyaviy siyosatning eng dolzarb jihatlaridan biridir. Maqolada tahlil qilinganidek, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Is‘hoqxon Ibrat kabi jadid mutafakkirlar o‘z asarlarida va amaliy faoliyatida huquqiy ong va madaniyatni shakllantirishga intilganlar. Ular maktabni nafaqat bilim beradigan, balki fuqarolik, axloqiy va ijtimoiy mas‘uliyatni tarbiyalaydigan muhim ijtimoiy institut sifatida ko‘rganlar. Jadidlarning fikricha, maktab o‘quvchilarni kelajakda jinoyatchilikdan, huquqbuzarlikdan asraydigan eng samarali vosita, ilm esa jamiyatni og‘ir ijtimoiy muammolardan xalos qiladigan qudratli kuchdir. Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, jadidchilik harakatining huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir g‘oyalari o‘z davri uchun nihoyatda ilg‘or edi. Ular maktab dasturlariga huquqiy bilimlar, axloqiy qadriyatlar, fuqarolik tarbiyasini kiritishni taklif etganlar. Bunday yondashuv bugungi kunda “huquqiy savodxonlik”, “fuqarolik jamiyati”, “huquqiy ong” kabi tushunchalar bilan uzviy bog‘lanadi. Jadidlarning bu boradagi ilg‘or fikrlari zamonaviy ta‘limda fuqarolik huquqlari, majburiyatlari, qonuniylik, axloqiy normalar haqidagi fanlarning joriy etilishi uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda yoshlar orasida huquqbuzarliklar, zo‘ravonlik, axloqiy buzuvchilik kabi salbiy holatlarning oldini olish nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi, balki butun jamiyat, ayniqsa, ta‘lim tizimining asosiy masalalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, jadidchilik merosiga murojaat qilish, ularning tajribasi va g‘oyaviy qarashlaridan saboq olish, zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jadidlar ijtimoiy mas‘uliyatli, huquqiy ongli, axloqiy pok avlodni voyaga yetkazishni jamiyatning barqarorligi va taraqqiyotining asosi deb bilganlar. Ular yoshlarni milliy qadriyatlar, ma‘naviyat, bilim va madaniyat orqali jinoyat yo‘lidan olib qolish mumkinligini o‘z hayoti va faoliyati bilan isbotlaganlar. Aynan

25-Oktyabr, 2025-yil

shu sababli, bugungi huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida jadidlar merosini chuqur o‘rganish, ularning g‘oyalari tahlil qilish va amaliyotga joriy etish zarur. Shuningdek, davlat tomonidan olib borilayotgan huquqiy islohotlar, yoshlar tarbiyasiga oid milliy dasturlar, ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar doirasida jadidchilik g‘oyalari asosida tuzilgan ta’limiy va tarbiyaviy loyihalarni ishlab chiqish mumkin. Masalan, maktab va oliy ta’lim muassasalarida “Jadidlar merosi va zamonaviy huquqiy tarbiya” nomli maxsus kurslar joriy etilishi, yoshlar uchun ijtimoiy loyiha va targ‘ibot tadbirlarida jadidlar asarlaridan foydalanilishi, ularning shaxsiy namunasi asosida ideal fuqarolik obrazini shakllantirishga qaratilgan dasturlar tuzilishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati huquqbuzarliklar profilaktikasi borasida chuqur, asosli va istiqbolli g‘oyalarni ilgari surgan. Ularning ma’naviyat, axloqiy tarbiya, huquqiy ong va ta’lim orqali jinoyatchilikka qarshi kurashish haqidagi qarashlari bugungi jamiyatda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, aksincha, yangidan-yangi shakllarda davom etmoqda. Ushbu g‘oyalarni zamonaviy huquqiy tizim bilan uyg‘unlashtirish orqali huquqbuzarliklarning oldini olishda samaradorlikka erishish mumkin. Demak, tarixiy tajriba va milliy meros bugun uchun nafaqat o‘tmishni anglash, balki kelajakni barpo etishning muhim asosi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1992.
2. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Fan, 2014.
3. Ibrat, I. Tarixi Farg‘ona. — Toshkent: Sharq, 2002.
4. Rasulov, I. Jadidlar ma’naviy merosi va huquqiy ong. — Toshkent: Adolat, 2019.
5. Yo‘ldoshev, Q. Jadidchilik tarixidan saboqlar. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2016.
6. Karimov, I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
7. Mirzayev, B. Huquqiy madaniyat asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2020.
8. Komilov, N. Ma’naviyat asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
9. Jo‘rayev, M. Jadidlarning ma’rifiy qarashlari. — Toshkent: Fan, 2010.
10. Saidov, A. Huquqiy ong va madaniyat. — Toshkent: Yuridik adabiyot, 2018.
11. Mamarasulov, D. Huquqbuzarliklarning oldini olishda tarbiyaning o‘rni. — “Ijtimoiy fanlar” jurnali, 2020, №3